

Göç, Ticaret ve Kalkınma: Meksika-ABD ve Türkiye-Avrupa Karşılaştırması

PHILIP L. MARTIN *

Özet

Geçen yarım yüzyıldaki göç hareketi, Meksika-ABD ve Türkiye-Batı Avrupa arasındaki ilişkilerin ana gündem maddelerinin başında yer almıştır. Göç alan ve veren ülkelerdeki değişimler göç yerine ticareti geçirme/serbest bırakma eğilimi taşımıştır. Meksika ve Türkiye, süreç içinde inişli çıkışlı bir ekonomik gelişme göstermiş; bazen diğer OECD ülkelerinden hızlı büyümüş, bazen de daha hızlı küçülmüşlerdir. Meksika ve Türkiye çok temel değişimler yaşayan iki ülkedir. Ancak daha fazla güvenli istihdam yaratılmadıkça tarımdan kopan genç işgücü ya da işgücüne yeni katılanlar göçün yeni adayları olmaya devam edecektir.

Anahtar kelimeler: Göç, ticaret, kalkınma, Meksika, ABD, Türkiye, Avrupa.

Migration, trade, and development: Comparing Mexico-US and Turkey-Europe Abstract

Migration was the major relationship between Mexico and the US and Turkey and Western Europe for most of the past half century. Changes in both migrant-sending and -receiving countries aimed to substitute trade for migration. Mexico and Turkey have had roller-coaster economic growth trajectories, sometimes growing faster than other OECD countries and sometimes shrinking faster. There have been significant changes in Mexico and Turkey but, until more formal-sector jobs are created, especially young people leaving agriculture or joining the labour market may be candidates for migration.

Keywords: Migration, trade, development, Mexico, US, Turkey, Europe

Giriş: Göçten ticarete

Geçen yarım yüzyılın genelinde göç meselesi, hem Meksika ile Amerika hem de Türkiye ile Batı Avrupa arasındaki temel ilişkilerin ana gündemi olmuştur. Meksikalı işçiler Amerika’da tarım işlerini yapmak için işe alınırken, Türkler ise Avusturya, Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde inşaat ve endüstriyel işlerde çalışmak üzere kullanılmıştır. Amerika, Braceros programı çerçevesinde 1956 yılında en yüksek rakam olarak 455 bin Meksikalı işçi çağırmış, bu program 1964 yılında durdurulmuştur. Bugün AB-15 diye adlandırılan ülkeler, o dönemde en fazla 150 bin Türk misafir işçi çağırmış ve bu ülkelerin çoğu Türk misafir işçilerin işe alımını 1973-74’de durdurmuştur.¹

İşçi alımları durdurulduktan sonra bile Meksika’dan Amerika’ya ve Türkiye’den Avrupa’ya göçte ani bir durulma yaşanmadı. 1960’ların sonlarında Amerika büyüyen bir ekonomi ve düşen işsizlik oranları yaşıyordu (1965 ve 1970’te işsizlik oranları yüzde beşin altındaydı). Braceros programı çerçeve-

* Philip L. Martin ABD’de Kaliforniya Üniversitesi Davis kampüsünde ekonomi profesörüdür. E-posta: plmartin@ucdavis.edu.

¹ Avusturya 1980’lerin sonuna kadar Türkleri, Yugoslavları ve diğer ülkelerden insanları misafir işçi olarak almaya devam etti.

sinde çalışanların ücretleri ciddi yükselişler gösterse de (Birleşik Tarım İşçileri 1966'da üzüm yetiştiricilerine karşı yüzde 40'lık bir ücret artışı kazandı), yasal ve yasadışı Meksika-Amerika göçü görece olarak düşük kaldı (yasadışı Meksikalı göçmenlerin sayısı 1960'ların başında 100 binden azken, bu rakam 1960'ların sonunda bir yılda 200 bini aşmıştır). Artan tarımsal ücretlere rağmen Meksikalı göçmenlerin varlığının tarımda emek tasarruf eden teknolojilerin yaygınlaşmasını engellemeyeceğine ilişkin yaygın bir inanç vardı. Örnek olarak da domatesi toplarken tarlada salça haline getiren teknolojinin yaygınlaşması ve gelişmesi gösterilmiştir (Martin and Olmstead, 1985).

Misafir işçi alımlarının akibeti ise daha farklıydı. 1960 ve 1970'lerde çok düşük olan işsizlik oranları, petrol fiyatları nedeniyle değişen ekonomik yapılar sonucu 1970'lerin ortasında sıçrama kaydetti. Fakat Batı Avrupa'daki birçok Türk ya da diğer uluslardan gelen misafir işçiler kontratları bitince ülkeyi terk edecek geçici çalışanlar değil, çoğunlukla oturma hakkı olan kişilerdi. İşsizlik oranları misafir işçiler arasında yerlilerin oranlarının iki katı olduğu için, Batı Avrupa'da yaşanan yapısal değişimler hem Türk hem de diğer misafir işçilerin istihdamdan çok işsizlikle anılmaları sonucunu doğurmuştur.

Türkiye ve diğer göçmen gönderen ülkeler de ekonomik olarak yükselen petrol fiyatlarından etkilendiği için oturma izni olan birçok misafir işçi göç ettikleri ülkede kaldılar ve hızlı bir ekonomik toparlanma yaşanması için belediler. Misafir işçilerin yoğunlukla çalıştığı işler bir daha pek ortaya çıkmadı, fakat göçmenler bağımlılık oranında radikal değişikliklerin olduğu yeni aile biçimleri oluşturdular. 1973 yılında Almanya'da yaşayan yabancıların üçte ikisi istihdam edilmekteydi, fakat 1980'lerin başında Almanya'da yaşayan 4.5 milyon yabancının sadece üçte biri çalışmaktaydı (Martin, 2004).²

Amerika'dan Meksika'ya göç

Bracero programının sonlanması takiben, 20 yıl boyunca Amerikan hükümeti Meksika göçünü tamamen gözardı eden bir tutum takınmıştır. Meksika'nın artan borç krizi sonrası çare olarak devalüe edilen Peso nedeniyle birçok Meksikalı için Amerika'da çalışmak cazip hale gelmiş, Amerikan Kongresi 1970'ler ve 1980'lerde giderek artan yasadışı göçü gözardı etmiştir.

Kongre, Cesar Chavez ve UFW'nin hararetle bir şekilde desteklediği bazı girişimlerde bulundu. Bunlardan en önemlisi, bilerek yasadışı göçmen çalıştıran Amerikan işverenlere federal bazı yaptırımlar uyguluyarak 'işgücü piyasalarını yasadışı işçilere kapatmak'tı. Parlamento 1970'lerde yasadışı işçi çalıştıran işverenlere ceza öngören ve işverenleri kısıtlayan yasayı defalarca onayladı. Fakat Senatör James Eastland gibi muhafazkar güneyliler Senatoda işveren kı-

² 1980'lerin başında, Türklerin sayısındaki artışın nedeni sığınmacı olarak gelenlerin artmasında aranabilir. 1980 yılında Almanya'ya 50,000 sığınmacı gönderen Türkiye'ye askeri müdahaleye kadar bazı Avrupa ülkeleri vize uygulamadılar. Almanya, Türklere vize uygulamasına başlayınca, Türk sığınmacıların sayısında düşüş yaşandı.

sıtlamalarını içeren yasa tasarısının, tarım işverenleri lehine işleyecek şekilde, yasalaşma sürecini engellediler.

Göç Reformu ve Kontrolü Yasası (IRCA) 1986 yılında onaylandığında, bundan Amerika-Meksika sınırında 1.8 milyon yasadışı göçmen etkilenmiştir. IRCA, yasadışı göçmenlerin istihdamını ve ülkeye girişini engellemeye çalışan kısıtlayıcılar ile yasadışı göçmenlerin yasal statü kazanmasına öncelik veren kabul ediciler arasında yaşanan bir pazarlığı içermektedir. Bazıları cezalardan kaçınmak için İspanyol kökenlilere karşı ayrımcılık yapacakları korkusu ile IRCA'nın işveren cezalarına karşı çıkmıştır.

Son çeyrek yüzyıldır, Meksika göçünü şekillendiren IRCA'nın temelde iki yasallaştırma programı bulunmaktadır: Birincisi, 1982 öncesi Amerika'ya gelen yasadışı göçmenlere yasal statü tanınmasıdır. İkinci program ise, 1985-86 yılları arasında en az 90 gün tarım işi yapan yasadışı göçmenlere yasal statü sağlanmasıdır. Bu iki program içinde 2.7 milyon göçmen yasal statüye kavuştu ki bu Meksikalıların yüzde 85'ini oluşturmaktadır ve özellikle Meksika-Amerika göçünün temel dinamiğini belirleyen tarım işçilerinin yasalaşması sürecini içermektedir. 1980'lerin ortasında, Özel Tarım İşçileri (SAW) aracılığı ile Meksika'nın kırsal bölgelerinde yaşayan her altı erkekten biri yasal göçmen olmuştur. Bu durum, yeni yasal statü kazanmış göçmenlerin Amerika'da kazançlarını maksimize etmek isteyecekleri ve bu nedenle ailelerini düşük-maliyetli Meksika'da tutmak isteyecekleri öngörüsünde bulunmaktadır. Fakat bu teori doğrulanmamıştır.

SAW'ın aile birleşimleri nedeniyle ve işverenleri yasal olarak göçmen çalıştırmaktan caydıracak çok az teşviki olduğu için, 1990'larda Meksika'dan Amerika'ya yönelen yasadışı göç artmıştır. Azınlıklara karşı ayrımcılığı önlemek için bir çaba ise, işverenlerden çalıştırdıkları her yeni işçinin kimlik ve çalışma izinlerini kontrol etmelerini istemektedir. Fakat işverenler dökümanların orijinallliğini kontrol etmek zorunda değildi, bu sayede yasadışı göçmenler işe alınırken ya sahte belgeler sundular ya da yasal göçmenlerin belgelerini kullandılar. Bu yolla işverenler belgelerin sahte olup olmadığını bilmediklerini söyleyebildiler. İşverenlerin, yasadışı işçilerini kaybettikleri ve üretimin aksadığı bu kontroller altında çok az gerçekleştirilen bir uygulamaydı.

Yasallaştırma, etkin olmayan uygulama ve Amerika'nın ekonomik gelişimi gibi faktörlerin birleşimi 1990'larda özellikle Meksikalılardan oluşan yasadışı göçmenlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Yeni gelen yasadışı göçmenler, Amerika'ya girişin geleneksel yolu olan tarım işlerini atlayarak inşaat, endüstri ve hizmet sektörü işlerine yönelmişlerdir.

2001-02 ekonomik durgunluğunu ve 11 Eylül 2001 terörist saldırılarını takiben Meksikalıların yasadışı göçünde bir yavaşlama olmuştur, 2003-07 ekonomik gelişme sırasında ise yasadışı girişler artmıştır. Meksika Başkanı Vincente Fox (2000-2006) ve Amerikan Başkanı George W. Bush (2000-2008) Amerika'daki yasadışı Meksikalı göçmenlerin yasal statü kazanması ve yeni bir misafir işçi programı yaratmak için bir anlaşmaya varmıştır. Fakat Kongre'deki kısıtlayıcı ve kabul ediciler arasında, göç reformunun uygulaması ve yasallaş-

tırma süreçlerini içeren birçok temel alanda anlaşmazlık yaşandı. Parlemlenterler 2005 yılında yasadışı girişleri ve çalışmaya engel olacak yasayı onayladı, bunun yanında Senato yeni bir misafir işçi programını ve yasadışı göçmenlerin yasal statüye kavuşmasını sağlayacak daha kapsamlı bir yasayı 2006 yılında onayladı. 1986 yılı IRCA'nın aksine, kısıtlayıcılar ve kabul ediciler ısrarlarından vazgeçemedikleri için göç reformu yasası 2007 yılında Senato'da kadük oldu.

Yüzde 60'ının Meksikalı olduğu yasadışı göçmenlerin sayısı 2008 yılında 12 milyon ile en yüksek seviyesine ulaştı. Bu tarihten sonra, bu rakam 1 milyon azalmıştır. Bu azalma, 2008-09 ekonomik durgunluğunun sonucu Amerikan işsizlik rakamlarını ikiye katlayarak yüzde 10'a çıkarmasının bir sonucudur. Yasadışı işçiler, inşaat gibi 2008-09 yılı krizinden etkilenen işlerde çalışmaktadırlar fakat görece olarak çok düşük bir kısmı ülkelere geri döndüler. Birçok yasadışı işçi Amerika'da kaldı, göçmenlerin sayısındaki azalma, azalan yeni girişler ve varolan yasadışı göçmenlerin yasal statü kazanmasından kaynaklandı (neredeyse yasal statü kazanan göçmenlerin yüzde 60'ı bu statüyü kazandıklarında Amerika'da bulunmaktaydı).

2010 yılı tahminlerine göre, Meksikalıların yüzde 40'ının Amerika'da en azından bir akrabası bulunmaktadır, dahası Amerikalı akrabası olan Meksikalıların oranı ise batı-merkez ve güney Meksika'da daha yüksektir. Eğer, Amerikan ekonomisi krizi takiben 2011-12 yıllarında ekonomik olarak önceki yıllara göre bir iyileşme gösterirse, yasadışı göçün nasıl seyriz izlediği düzenleme yaklaşımına ya da piyasa öngörüsüne göre mi biçim alacak, bu hipotez test edilmiş olacaktır. Meksika-Amerika sınırında bulunan 21 bin sınır güvenlik görevlisi ve 700 millik bir sınır örgüsüne karşın Meksika'lılar Amerika'ya girip iş arayacaklar mı? Her yeni çalıştırdığı kişi için I-9 formu doldurmak zorunda olan işverenlere uygulanan kontrol, yasadışı göçmenleri ülkeye girmekten caydırarak mı ya da bir işverenden diğerine geçişini engelleyecek mi?

Kongre göç reformu konusunda tamamen kilitlenmiş durumdayken eyaletler ve yerel hükümetler bazı yasal düzenlemelerle yasadışı göçmenleri kendi mahalli bölgelerinde yaşamaktan ve çalışmaktan caydırmaya çalışıyor. Bu uygulamalar arasında, federal hükümetlerin e-devlet yoluyla işverenlerin işe aldıkları kişinin yasal statüsünü kontrol ettikleri sistem, polisin yakaladığı ya da karşı karşıya geldiği kişilerin yasal durumlarını kontrol etmesi ve evsahiplerinin kiracılarının yasal statülerini kontrol etmeleri gelmektedir. Bu uygulamalar yoluyla göçü durdurmaya çalışma Arizona'nın 1070 sayılı uygulaması ile sembolize edilir hale geldi. Bu yasal düzenleme mahkeme kararı ile engellendiğinden daha uygulamaya konmadı. Eğer merkezi hükümet ve yerel hükümetlerin göçü kısıtlayıcı yasaları onaylanırsa, Amerika'da yasadışı göç oranını düşürme amacı taşıyan parçalı bir yasal yapı geliştirebilir.³

³ 2011'in başında eyaletlerde 1.500 tane göçe ilişkin yasal uygulanma oldu ve bunların yüzde 10'u yasalastı. Bunların birçoğu yasadışı yabancılara uygulandı. 2011. *Migration News*. Vol 18, No. 3, July. <http://migration.ucdavis.edu/>

Türkiye'den Avrupa Birliği'ne göç

Türkiye-Avrupa Birliği göçü 1970'lerin başlarında bir yılda 150,000'den fazla göçmenle zirve yaptı; bugün ise Avrupa Birliği-15 ülkelerine, daha çok aile birleşmeleri gerekçesiyle yılda 50,000'den az göç yaşanmaktadır. Birçok Avrupa Birliği ülkesinin, Türk doğanlar ve etnik Türk yerleşimciler ile ilgili olarak üzerinde durdukları başlıca iki konu: (1) Özellikle 2. ve 3. jenerasyon gençlerin entegrasyonu (bütünleşmesi), (2) Türkiye, Avrupa Birliği üyesi ve serbest dolaşım hakkına sahip olsaydı ne kadar Türk'ün Avrupa Birliği'ne taşınacağını değerlendirilmesidir⁴.

Türk işçilerin organize olarak Batı Avrupa ülkelerine ilk göçü, Türkiye ile Almanya arasında Ekim 1961'de imzalanan ve Alman işverenlerin Türk misafir işçileri istihdam etmesine izin veren anlaşma ile başlamıştır. Türkiye daha sonra Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda ve İsveç'le işçi-istihdam anlaşmaları imzalamıştır. Avrupa'nın göçmen işçi alan hükümetleri ve Türk hükümeti bu tarz işgücü göçü hakkında yanlış varsayımlarda bulunmuşlardır. Almanya ve diğer göç kabul eden hükümetler iş piyasalarının girişi ve çıkışlarını yönlendireceklerini, Türkiye ise çalışanların kazanacakları yeni yeteneklerle geri dönerek ekonomi ve istihdamın büyümesinin hızlanacağını varsaymıştır. Ekonomik gelişmeye dair bu dönüşüm (rotasyonlar) ve varsayımlar, Türkiye ile karşılıklı olarak, vergilerin ve göç engellerinin azaltılması konusunda 'söz' niteliği taşıyan 1963 yılındaki Ankara Ortaklık Anlaşması'na ve 1973 yılındaki ek protokole zemin hazırlamıştır. Daha sonra, Aralık 1986'da Türkiye, Avrupa Topluluğu iş piyasasına serbest erişim hakkı kazanması öngörülmüştür.

Türkler 1986 yılında Avrupa Topluluğu iş piyasasına serbest erişim hakkı kazanamamıştır, ancak 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na katılmak için başvuru yapmıştır. 1980'li yılların ilk dönemlerinde Türkiye, içe dönük ve devlet temelli bir ekonomik modelden dışa açık ve pazar odaklı bir modele yönelmiştir ve bu durum Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'ye olan yatırımlarını ve Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile olan ticaretini arttırmıştır. Türkiye'nin 1987 yılındaki başvurusu, 1997 yılında yapılan bir diğer katılım teklifi gibi reddedilmiş ancak Avrupa Birliği liderleri Türkiye'yi, Aralık 1999'da Avrupa Birliği katılımları için hazırlanan listede gelecek için nitelikli (seçilebilir) ülkeler arasına yerleştirmiştir. Türkiye bu süreçte yeniden başvurmuş ve Türkiye-Avrupa Birliği katılım görüşmeleri 2005 yılında yeniden başlamıştır.

Türkiye-Avrupa Birliği görüşmeleri yavaş ilerlemektedir. 2005-2010 yılları arasında, Avrupa Birliği müktesebatına dair 35 başlıktan yalnızca birkaçı kabul

⁴ Hareket serbestliği, AB üye devletlerinden bir işçinin bir başka ülkeye giriş yapabileceği, iş aramak için 3 aya kadar kalabileceği, eğer göçmen iş bulursa ev sahibi ülkenin çalışma için gerekli garantii ve oturma izni vermek zorunda olduğunu ifade eder.

edilmişti⁵. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ndeki amacının “tam üyelik” olduğunu ifade ederken, Fransa, Almanya ve bazı diğer Avrupa Birliği üye ülkeleri Türkiye için tam üyelik yerine bir tür “özel ilişki” tesis edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Bazı AB liderlerinin Türkiye'nin AB üyeliğine çekince koymalarının bir nedeni, Türkiye'den yaşanacak olası dış göçtür. 1960'lardaki Türkiye hükümeti Batı Avrupa'ya gerçekleşen işçi göçlerini, ekonomik gelişmeyi hızlandırmaya açılan bir pencere olarak görmüşlerdir. Böylece çalışmayan ya da yeterli derecede çalışmayan işçiler, mantıklı bir şekilde, yurt dışına çıkarak para kazanabilir ve döndüklerinde Türkiye'nin ekonomisini hızlandırmaya ve işlerin büyümesine yardımcı olacak yetenekler edinebilirlerdi. Beklentiler yüksekti, ancak işçilerin göçü beklenildiği gibi her derde deva olmadı. Türkiye hala ticarete ve yatırıma büyük oranda kapalıydı ve periyodik olarak ekonomik ve politik krizlerden zarar görüyordu.

Dönen Türk işçilerin çoğunluğu, edindikleri yetenekleri Türkiye fabrikalarında kullanmak yerine bu yeteneklerini evlerini iyileştirmek, arsa satın almak, kendileri ve aileleri için küçük hizmet işletmeleri kurmak için kullandılar. Yurtdışına göç etmek bireylerin kendi ekonomik durumlarını geliştirmelerine yardımcı oldu ancak dış göç bölgelerinde evde durma (stay-at-home) gelişimine katkıda bulunmadı; bazı bölgelerde dış göç baskısı azalmaktan ziyade arttı (Abadan-Unat vd., 1976). 1973-74 döneminde işe alımlarının durmasından hemen sonra ILO karamsar durumu şu şekilde ifade etti:

“Dış göçün başlıca ekonomik faydaları şimdiye dek olduğundan daha az belirgin. Toplamda büyük olasılıkla olumsuzlar ... göçmenleri gönderen ülkeler politikalarını yakın inceleme altında tutmalıdırlar ... sık karşılaşılmayan en alışılmadık etki ise dış göç, göçmenlerin gelecekteki alt proleterya diktatörlüğünü beslemektedir” (ILO, 1974: 98-99).

1961-1973 yılları arasında, 1 milyon Türk işçi Batı Avrupa ülkelerine gitti. Bir çoğu, bir yıldan fazla kaldı, böylece 1973 yılında Batı Avrupa'daki Türk işçi sayısı, dörtte üçü Almanya'da olmak üzere 1.3 milyona ulaştı (Gitmez, 1989:7). 1973'te Türkiye'deki işçilerin sayısı 10 milyon tarım alanında istihdam edilmiş olmak üzere 15 milyona ulaştığında, tarım dışı çalışan Türklerin altıda biri Batı Avrupa'daydı ve bıraktıkları döviz Türkiye Gayrı Safı Yurtiçi Hasılasının yüzde beşiydi. 1973'te yurt dışına gitmek için listede bekleyen 1.5 milyondan fazla Türk işçi vardı. Türk işçi göçünün zirve yaptığı 1968-1973 döneminde, Türkiye İş Kurumu (İş-Kur), Almanya'ya gidenlerin %80'ine, toplamda 525,000

⁵ Mart 2011'de The Economist sadece bilim alanında uyum sürecinin tamamlandığını fakat 18 diğer alanda görüşmelerin olduğunu belirtmiştir.

işçiye yurt dışında iş imkânı sağladı⁶. Türk göçmenlerin bir kısmı da kendi imkânlarıyla Batı Avrupa'ya gitti, iş buldu ve çalışma izni aldılar. Özellikle Türkiye-Avrupa Birliği göçlerinin başlangıcında, misafir işçilerin çoğunluğu, kırsal kesimden değil Batıdan ve Türkiye'nin daha fazla modernize olmuş kısmından ve en azından üçte biri, Batı Avrupa'da niteliksiz işlere yerleştirilmiş olsa da İş-Kur tarafından yeteneklerine göre sınıflandırılmıştı (Akgunduz, 2008)⁷. Türk göçmenlerin %80'i erkekti ve 20 ile 40 yaşları arasındaydı.

Kasım 1973'te, Alman hükümeti 90 gün ve daha fazla çalıştırılması beklenen düşük vasıflı yabancı işçilerin girişini yasakladı. İşsiz misafir işçiler 1970'lerin ortalarında dönmek yerine ailelerini yurtdışında birleştirmeye başladığında, Alman hükümeti aile birleşmelerinin önüne geçmeye çalıştı. Yüzde altısından fazlasını yabancıların oluşturduğu Alman şehirleri, oturma izni arayan yeni yabancılara aşırı sorumluluk yükledi ve sınırlandırmalar getirdi. 1982'de "Almanya göçmenlerin ülkesi değildir" parolasını benimseyen CDU-CSU-FDP hükümeti, iş ve oturma izinlerinden vazgeçen işsiz misafir işçilere dönüş ikramiyesi önerdi. Böylece, yabancı sayısında 250.000 civarında azalma sağlandı.

1980'lerde Türkler Almanya'daki en büyük yabancı grubu oluşturmaktaydı. Aile birleşimi ve yeni doğanlarla birlikte sayıları da artmıştı. Türkiye'de yaşanan 1980 darbesi sonrasında, bazı Türkler Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine sığınmacı olmak için başvurudular. Bu durum, zamanla bir sığınmacı krizine yol açtı. 1990'ların başlarında Avrupa'da Türkleri de içeren fakat eksi Yugoslavya uluslarının hâkim olduğu bir başka sığınmacı krizi vardı ve bu kriz birinci derecede güvenli ülkelerin ve güvenli üçüncü ülkelerin sığınmacı sistemlere ulaşımı sınırlandıran kuralları tarafından yatıştırıldı⁸.

Meksika-Birleşik Devletler işgücü göçünün yükselen yörüngesinden farklı olarak, Türkiye-Avrupa Birliği göçü azalan seyir izledi. 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye göç alan bir ülkeydi. Türkçe konuşan bağımsız devletler topluluğu ülkelerinden ve Türkiye'den geçen Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan olan göçmenler, AB-15 ülkelerinde akrabalarına katılmak veya sığınmacı hakkı almak için göç eden Türklerin sayısından daha fazlaydı. Türkiye'den hala iş için dışarıya bir miktar işçi göçü sürmektedir. Genellikle Türk inşaat firmalarında

⁶ İş-Kur, yurt dışında çalışmayı isteyen Türkleri kaydederek, Alman ve diğer yabancı işverenlere İş-Kur'un listesinden istedikleri çalışanları seçme ve kiralama imkânı sundu. İlerleyen dönemde, yabancı işverenler istedikleri Türk çalışanları ismen de belirleme şansına kavuştular.

⁷ Türk işverenlerden bazı protestolar olmasına rağmen, Türk hükümeti sadece Zonguldak maden işçilerinin göçünü yasakladı.

⁸ Sığınma hakkı arayan yabancılar ulaştıkları birinci güvenli ülkelerde bu hakka başvurmaları gerekmektedir ve bu karar diğer ülkeleri bağlar. Güvenli ülkelerden yabancılar ise genellikle korunmaya muhtaç olarak görülmezler.

çalışmak için her yıl yaklaşık 100.000 Türk, Orta Doğu ülkeleri veya Bağımsız Devletler Topluluğu'ndaki ülkelere gitmektedir.

Batı Avrupa'daki Türkleri içeren göç ile ilişkili ana konular bütünleşme ve gelecekteki göçtür. 1970'lerin başlarında işe katılmış Türkler, işgücüne katılım oranı düşüklüğü ve yüksel işsizlik oranlarıyla ispat edilebileceği gibi bugün genellikle işsiz kalmışlardır. Türklerin toplumsal sınıfların dışına itilmesi korkusu Alman hükümetini harekete geçirdi ve 2000 yılında Almanya'daki yasal çiftlerin doğan çocuklarına 23 yaşlarına kadar seçebilecekleri ama daha sonrası kaybedecekleri doğuştan vatandaşlık hakkı tanımak için çalışma başlatıldı.⁹ 2005'te, Almanya ilk kez sadece vasıflı yabancı işçi ve yatırımcı çekmek amacıyla değil, ayrıca yabancılara onların oturma izinlerini yenilemeleri için ek gerekliliklerin eklendiği düzenlenmiş göçmen sistemini uyguladı. 2007'den bu yana da Almanya'da yabancılara yönelik testler uygulanmaktadır. Benzer politikalar, bütünleşme sözleşmeleri ve dil sınavları Türk misafir işçileri kabul eden ve bütünleşme endişesi duyan diğer Avrupa ülkelerinde de uygulanmaktadır.

Meksika ve Türkiye: Demografi ve istihdam

Amerikalılar ve Avrupalılar, Meksika ve Türkiye'den gelecek kitlesel göç dalgasından korkuyorlar mı? Meksika ve Türkiye geçen 30 yılda ekonomilerini yabancı yatırıma ve ticarete açtılar, kamu işletmelerinin rolünü azalttılar ve politik dönüşümler geçirdiler. Bu değişimler yoğun dışarı göç çağının Meksika'da bir sona yaklaştığı ve Türkiye'de sürmesinin olası olmadığına inanmak için yeterli midir?

2010 yılında Meksika 111 milyon, Türkiye 74 milyon nüfusa sahipti (PRB). 1) Doğurganlık oranı önemli ölçüde düşmesine rağmen, 2010'da Birleşik Devletler ve Almanya gibi göçmenler için ana (potansiyel) destinasyonlar olan ülkelere kıyasla, Meksika'nın doğurganlık oranı % 2,2, Türkiye'nin % 2,1 daha yüksekti. 2) Demografik sorunlar, Meksika'nın nüfusunun 123 milyon, Türkiye'nin nüfusunun 85 milyon olarak tahmin edildiği 2025 yılı sonrası için göç baskısı o kadar çok değil. Ancak, demografik ve diğer eşitsizliklerin azalacağı güne dek göçün ve bütünleşmenin nasıl yönetilmesi gerektiği önemli bir sorundur.

Hem Meksika hem de Türkiye için temel mesele, potansiyel göçmenleri ülkelerinde tutmak için yeterli iyi işler yaratmaktır. Çoğu OECD ülkesinde, nüfusun yarısı işgücündedir. Örneğin 2010'da Birleşik Devletler nüfusu 310 mil-

⁹ Almanya'da yasal olarak oturan en az bir yabancı ebeveyninden doğan bebekler en az 8 yaşına kadar doğuştan Alman vatandaşı olarak görülürler. Bu çocuklar 23 yaşına kadar çifte vatandaşlığa sahiptiler. 23 yaşından sonra Alman vatandaşı olarak kalmaya veya ailelerinin vatandaşlığına geçmeye karar vermek zorundadırlar. Pratikte, Alman vatandaşlığını seçen bazı kimseler ebeveynlerinin vatandaşlığını da sahip olabilmektedirler.

yondur ve işgücü 154 milyondur. 3) Nüfusun işgücü ile paylaşımı Meksika'da % 42 civarlarında olup, Türkiye'de ise yaklaşık % 31 seviyelerindedir. İşgücüne katılım oranlarında (LFPRs), yani istihdam edilmiş çalışabilir nüfus veya iş arayanların payları düşüktür. LFPRs, OECD ülkelerinde % 65 iken Meksika'da % 60 ve Türkiye'de % 50 civarlarındadır. Çoğu OECD ülkesinde kadınlar işgücünün yarısını oluştururlar, fakat bu oran Meksika'da % 37, Türkiye'de % 31'dir.

Tablo 1: Meksika ve Türkiye, Tarım, 2005-2008

	2005	2006	2007	2008
Kırsal Nüfus (%)				
Meksika	24	23	23	23
Türkiye	33	32	32	31
Tarımsal İstihdam (milyon)				
Meksika	8.3	8.3	8.1	7.9
Türkiye	9.0	8.9	8.7	8.6
Tarımsal İstihdam (%)				
Meksika	15	14	14	
Türkiye	30	27	26	26
Tarımsal Katma Değer(\$)				
Meksika	2,902	3,005	3,160	3,306
Türkiye	3,224	3,299	3,146	3,326

Kaynak: Dünya Bankası Göstergeleri (data.worldbank.org/indicator) Erişim 1/3/2011.

İş gücü durumu göz önüne alındığında, eksik istihdam diğer OECD ülkelere kıyasla Meksika ve Türkiye'de daha fazladır. Bu ülkelerde çalışanların büyük çoğunluğu daha çok tarım alanında istihdam edilmektedir. Resmi olmayan işlerde ve tarım alanında çalışanlar potansiyel göçmenleri içlerinde barındırıyor olabilirler. Hem Meksika hem de Türkiye için işsizlik oranı başlıca destinasyon ülkeleri ile benzerlik gösterse de eksik istihdam oranları çok daha yüksektir. Örneğin Meksika'da, Sosyal Güvenlik Sistemi tarafından (IMSS) belirtilen tam zamanlı özel sektör işlerinin sayısı geçtiğimiz 10 yılda, iş gücündeki 7 milyonluk artışa rağmen, yaklaşık 12 milyon civarında durağan olarak seyretmiştir. Türkiye'de, 2005 yılında, kentlerdeki her üç işçiden biri ve kırsal bölgelerdeki işçilerin dörtte üçü, sağlık sigortası ve emekli aylığı sağlayan sosyal güvenlik sistemine (SGK) kayıtlı değildir (World Bank, 2006: iii). 4) 8 milyon Meksikalı ve 8.5 milyon Türk, 2008 yılında, eksik istihdam edilen tarım alanında çalışmaktadır. Tarım alanında tam zamanlı istihdam edilenlerin katma değere katkıları 2008 yılında hem Türkiye hem de Meksika için yaklaşık \$3,300'dır ve bu durumda varsayılabilir ki birçok çiftçi ve tarım işçisi, eğer çiftlik dışındaki işlerde çalışabilselerdi daha yüksek maaş kazanabilirdi. Tarımın istihdamdaki payı Meksika'da geçtiğimiz 20 yılda kesin bir düşüş yaşadı. 5) Yine de her iki

ülkede kabaca 8 milyon işçi, ailelerini de sayarsak 25-30 milyon insan tarımda istihdam edilmektedir.

Birçok OECD ülkesinde, işsizlik istihdam piyasası gevşeklikleri, potansiyel iç ve dış göç için bir ölçüdür. Bu durum işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu, sadece belli miktarda formal istihdamın olduğu ve geniş bir enformel sektörün olduğu Meksika ve Türkiye için geçerli değildir. Özellikle Türkiye’de, kadınların işgücüne katılım oranı genişleyen hizmet sektörü ve kadınların gide-rek daha fazla lise ve lisans eğitimini tamamlamasına rağmen düşmektedir.

Tablo 2: Meksika ve Türkiye, Nüfus ve İşgücü, 2005-2009

	2005	2006	2007	2008	2009
<i>Nüfus(Milyon)</i>					
Meksika	104	105	106	107	108
Türkiye	69	69	70	71	72
<i>İşgücü (Milyon)</i>					
Meksika	42	43	44	45	45
Türkiye	25	25	23	24	
<i>İşgücü/Nüfus (%)</i>					
Meksika	40%	41%	42%	42%	42%
Türkiye	37%	36%	33%	33%	
<i>İşçilerin İşgücüne oranı (%)</i>					
Meksika	60%	63%	63%	64%	63%
Türkiye	45%	47%	54%	54%	
<i>Ücret/ maaş çalışanları (milyon)</i>					
Meksika	25	27	28	29	29
Türkiye	11	12	13	13	13
<i>İşgücünün nüfusa oranı / 50 ise (milyon)</i>					
Meksika	52	53	53	54	54
Türkiye	34	35	35	36	36
<i>Çalışanların yüzde 82’si ücretli/ maaşlı çalışan ise (milyon)</i>					
Meksika	43	43	43	44	44
Türkiye	28	28	29	29	29
<i>Fark: Potansiyel Ücretli/ maaşlı çalışanları eksi gerçekte ücretli maaşlı olanlar (milyon)</i>					
Meksika	18	16	16	15	16
Türkiye	17	16	16	16	17

Kaynak: OECD, Labor Force Statistics 1989-2009.

Formal istihdam ve maaşlı işi olan kişiler daha az göç etmektedir, işte bu nedenle göçü azaltamadaki en önemli faktörler kırsal alandaki işsizliği düşürmek ve ücretli/ maaşlı işler yaratmaktır. İşgücü oranları Meksika ve Türkiye’de OECD ortalamasından düşüktür ve nüfusun sadece yüzde 50’si işgücüne katılmaktadır. Meksika’da, nüfusun sadece 42’si işgücüne katılmakta, Türkiye’de

ise bu oran nüfusun sadece üçte biridir. Birçok OECD ülkesinde, maaşlı ve ücretli çalışanlar istihdamın yüzde 80'ini iken¹⁰, bu oran Meksika'da yüzde 63, Türkiye'de ise yüzde 54'dür. Eğer Meksika ve Türkiye'nin nüfusunun yarısı işgücüne katılıyor olsaydı, Meksika'da 16 milyon Türkiye'de ise 17 milyon daha fazla insan ücretli ve maaşlı işlerde çalışıyor olurdu.¹¹

Meksika ve Türkiye: Ekonomik büyüme ve istihdam

Meksika ve Türkiye son çeyrek yüzyılda inişli çıkışlı bir ekonomik büyüme performansı göstermişlerdir.¹² Bazı yıllar, OECD içinde en hızlı büyüyen ekonomiler olmuştur, fakat diğer yıllarda Meksika ve Türkiye hem durgunluk hem de devalüe edilen para sorunları yaşamışlardır. Bu ekonomik dalgalanmalar sırasında, hem Meksika hem Türkiye istihdamsız büyümenin göstergeleri olan yüksek oranda işgücü büyümesi ve aynı zamanda ücret-maaş büyümeleri yaşamıştır.

Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve formal istihdam artışları göç vermeyen kalkınmanın anahtar kavramlarıdır. 2005 ve 2009 yılları arasında, Meksika ekonomisi ortalama yıllık yüzde 1.3 büyüdü, Türkiye ise yıllık yüzde 3.2. Meksika'nın işgücü piyasası daha hızlı büyüyerek yıllık yüzde 1.7 genişledi, Türkiye ise 25 milyon civarında sabit kaldı. Ücret ve maaşlı çalışanların sayısındaki artış yüksek seyretmiştir. Meksika'da yıllık ortalama 600 bin ücretli ve maaşlı iş yaratılırken, Türkiye'de bu rakam 420 bindir¹³. Fakat bu rakamlar işgücü piyasasına yeni girenleri, tarımda ve küçük ölçekli işletmelerde enformel olarak çalışan ücretsiz aile işçilerini absorbe etmek için yeterli değildir.

İki ülkenin de, Amerika ve Batı Avrupa ülkelerine daha fazla göç vermeyeceklerine ilişkin garanti verebilmeleri için sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve formal sektör istihdam büyümesi yaratması gerekmektedir. Buradaki mesele nasıl daha hızlı kalkınma ve ücretli istihdam artışının sağlanacağıdır. Bu anlamda genel tavsiye İskandinav modele dayalı işi değil, işçileri koruyan güvenli esneklik sağlamaktır. Böylece, işçi alıp-çıkarmak kolay hale gelirken işsizlere ve çalışmayanlara cömert bir yardım paketi sağlanabilir.

OECD ülkeleri arasında en katı istihdam piyasalarına sahip Meksika ve Türkiye'de bu durum tam tersinedir. Bu katılıklar ekonomik büyüme zamanlarında istihdamın daha yavaş büyüdüğünü ve durgunluk zamanlarında ise

¹⁰ OECD'ye göre, 2009 yılında 154 milyonluk Amerikan işgücünün yüzde 84'ü maaşlı ve ücretli çalışandır. Almanya'da ise bu oran 42 milyon çalışanın yüzde 81'dir.

¹¹ Nüfusun yarısından fazlası işgücüne dahil olsaydı, 2009'da Meksika'da işgücü 45 milyon yerine 54 milyon olurdu ve Türkiye'de ise 2008'de 24 milyon yerine 36 milyon olurdu. Yüzde 82'lik maaşlı ve ücretli çalışan oranını 54 milyonluk Meksikalı işgücüne oranlarsak, Meksika işgücü 16 milyon daha fazla olur ve 44 milyon ücretli çalışan sayısına ulaşır. Aynı hesaplama ile, Türk işgücü de 17 milyon daha fazla olur ve 13 milyon yerine 29 milyon ücretli çalışan sayısına ulaşır.

¹² Ekonomik büyüme ve enflasyondaki dalgalanma düşük istihdam yaratımı ve kişi başı GYİH'da yavaş büyümeden kaynaklanmaktadır.

¹³ OECD işgücü verilerine göre, Türk işgücü 2004-2009 yılları arasında 25 milyonda sabit kaldı fakat ücretli ve maaşlı çalışanların sayısı 11 milyondan 13 milyona yükseldi.

formal işlerin neden çok fazla azalmadığını gösterir. Bu çeşit istihdam davranışı içsel ve dışsal işgücü piyasaları için iyi bir örnektir (Lindbeck and Snower, 1989). Bu piyasalarda, kamu çalışanları ve özel sektör, yani büyük ölçekli ve çok uluslu işletmelerin çalışanları etkin bir devlet düzenlemesi ile istihdam bağlantılı geniş bir yardım ve korumaya tabidirler.

Tablo 3: Meksika ve Türkiye, Ekonomik ve İstihdam Büyümesi, 2005-2009

	2005	2006	2007	2008	2009	Average
<i>Ekonomik büyüme(%)</i>						
Meksika	3.2	4.9	3.3	1.5	-6.5	1.3
Türkiye	8.4	6.9	4.7	0.7	-4.7	3.2
<i>İşgücü artışı (%)</i>						
Meksika	0.5	3.1	1.9	2.5	0.7	1.7
Türkiye	1.6	0.8	-8.7	3.0		0.6
<i>Oran: Ekonomik büyümenin ücretli-maaşlı çalışanlara</i>						
Meksika	6.7	1.6	1.8	0.6	-9.8	
Türkiye	5.2	8.7	-0.5	0.2		
<i>Ücretli/ maaşlı çalışanlarda artış (%)</i>						
Meksika	2.4	5.0	1.8	3.2	-1.0	2.3
Türkiye	6.5	5.3	4.2	3.2	-0.8	3.7
<i>Oran: Ekonomik büyümenin ücretli-maaşlı çalışanlara</i>						
Meksika	1.4	1.0	1.8	0.5	6.2	
Türkiye	1.3	1.3	1.1	0.2	6.1	

Kaynak: Ekonomik büyüme, Dünya Bankası; Ücretli/ maaşlı çalışanlar, OECD.

Ekonomik büyüme, sabit yerel fiyatlarda GSYİH'nin piyasa fiyatından yıllık büyüme oranıdır.

Meksika ve Türkiye’de istihdam piyasalarının esnek olmayışını inceleyen bir çok analiz vardır. Dünya Bankası (2006: i) Türkiye’deki yüksek kıdem tazminatı¹⁴, geçici süreli çalışma üzerinde varolan engeller¹⁵ ve yüksek UI ödemeleri gibi istihdam içinde olanları koruyan fakat formal iş yaratmayı caydıran düzenlemelere vurgu yapmaktadır. Bunun bir sonucu ise, 2004 yılında imalat sana-

¹⁴ Türk işçiler 20 yıllık çalışma için 20 aylık kıdem tazminatı alırlar, diğer OECD ülkelerinde ise aynı toplam yıl için ortalama bu tazminat 6 aydır (World Bank, 2006: x). Fakat kıdem tazminatı alması gereken her çalışan bu ödemeyi alamamaktadır. Bazı çalışanlar tahsisli istifası mektubu imzalamaları konusunda zorlanmakta ve işverenler bazı işçilere kıdem tazminatlarının sadece bir kısmını ödemek için ikna edilmektedir. Kamu çalışanları ve büyük şirketlerde çalışanlar kıdem tazminatını alan çalışan grubudur.

¹⁵ 2003 tarihli İş Kanunu özel istihdam bürolarının açılmasına izin vermekle beraber, işverenlerin bu kurumları kullanmasını sadece gerekli durumlarda, örneğin mevsimlik çalışan bulmakta, izin verir (World Bank, 2006: xi).

yinde ortalama çalışma saatinin haftada 52 olmasıdır¹⁶. Bu hem Meksika'daki 45 saatlik çalışma haftasından hem de AB-15'teki 38 saatten yüksektir (World Bank, 2006: ix). Bu bulgu, işverenlerin yeni işçi çalıştırmaktansa varolan işçilere fazla çalışma süreleri ödemeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Halen bir işi olan işçileri koruyan politikalar, en fazla üç grup işçiye zarar vermektedir: Bunlar, kırdan kente göçen ve istihdamdan çıkan kadınlar, iş bulmakta zorlanan genç üniversite mezunları ve 55 yaş ve üzeri erkeklerdir.

Sonuçlar: İstihdam yaratmak, göçü yönetmek

Meksika ve Türkiye gibi orta-üst düzey gelişmekte olan ülkelerdir ve bunlar, vatandaşlarının göçmen işçi olarak gittiği daha zengin olan ülkelere göre, küreselleşme ve ekonomik entegrasyon sayesinde, daha hızlı büyümektedirler. Fakat bu iki ülkenin ekonomileri istikrarlı olmadığı için her iki ülke de, tarımda ve enformel sektörde geniş bir nüfus barındırmaktadır.

Formal işlerde çalışan nüfusun çok küçük bir kısmı göç eder. Meksika ve Türkiye hükümetlerini ve ayrıca potansiyel Meksika göçü ve Türk göçü ile baştması gereken Amerika ile AB hükümetlerini bekleyen zorluk, göç etme gereksinimini durduracak bir kalkınmanın sağlanmasıdır. Bunu sağlamanın yolu, tarım sektörünü bırakan ve istihdama yeni katılacak işgücü ile enformel istihdamda olan ve hiç istihdamda olmayanlar için ve istihdam piyasasına yeni girenler için uygun işler yaratılmasını sağlayacak ekonomik büyümenin istikrarla sürdürülmesidir.

Meksika ve Türkiye OECD ülkeleri arasında formel istihdamın en düşük olduğu fakat bazı çok güçlü istihdam korumalarının olduğu iki ülkedir. Bunun bir sonucu, istihdama katılım oranlarının düşüklüğü ve göreceli olarak ücretli ve maaşlı iş sayısının düşük olmasıdır. Eğer hem Meksika hem de Türkiye'de OECD ülkeleri ortalamasına eşit istihdama katılım olsaydı, ve OECD ülkeleri oranında ücretli-maaşlı çalışan olsaydı, Meksika'da 16 milyon, Türkiye'de ise 17 milyon daha fazla kişi ücretli-maaşlı olurdu.

Burada karşılaşılan mesele, içeriden-dışarıdan istihdam durumundan vazgeçip, belki daha çok işçiye daha az koruma sağlayan fakat daha çok işçiye formal istihdam sağlayan işler yaratan bir işgücü piyasasına doğru yönelmektir. Bu yapıları kadar, Meksika ve Türkiye'nin ana ekonomik ve ticaret ortağı oldukları ülkelerle ilişkilerini güçlendirme çabalarının mevcut veya potansiyel göç korkusuyla engellendiğini görebilirler ve bu da istihdam piyasası düzenlemelerinin yurtdışına göçü kolaylaştıracak biçimde gevşetilmesi için bir neden olarak düşünülebilir. Göçün yönetilmesi hedefi daha az göç sınırlamalarının ve çok az istenmeyen göçün olduğu bir dünyadır. Bu da ancak daha düşük bir dış göç baskısı olduğunda başarılabilir.

¹⁶ Uzun çalışma saatlerini teşvik eden bir diğer unsur ise, işverenlerin emeklilik için yaptıkları katkının saatlik değil günlük çalışma üzerinden hesaplanmasıdır.

Teşekkürler

Bu makaleyi İngilizce'den tercüme eden Serkan Dirlik, Aliemre Aydın ve Çağlar Özbek'e ve bu sürece katkılarından dolayı Dr. Saniye Dedeoğlu'na teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (Ed.) (1976). *Turkish Workers in Europe*. Leiden: EJ Brill.
- Abadan-Unat, N. (1986). Turkish Migration to Europe and the Middle East. In: L. Michalak and J. Salacuse. (Eds.) *Social Legislation in the Contemporary Middle East*. UC Berkeley. Institute of International Studies.
- Akgündüz, Ahmet (2008). *Labour Migration from Turkey to Western Europe, 1960–1974: A Multidisciplinary Analysis*. Aldershot: Ashgate.
- Gitmez, Ali (1989). Turkish experience with work emigration. *Yapi Kredi Economic Review*. 3(4): 3-27.
- International Labor Organization (1974). Some growing employment problems in Europe. Report II. Second European Regional Conference. Geneva.
- Lewis, W. (1954). Economic development with unlimited supply of labour. *The Manchester School*. 22 (2): 139-91.
- Lindbeck Assar and Dennis Snower (1989). *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment*. MIT Press, MA, USA.
- Martin, Philip (2004). Germany: Managing migration in the 21st century. In: Cornelius, Wayne A., Takeyuki Tsuda, Philip L. Martin, and James F. Hollifield. (Eds.) *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford University Press, CA, USA. pp. 221-252.
- Martin, Philip (1993). *Trade and Migration: NAFTA and Agriculture*. Washington: DC: Institute for International Economics. October.
- Martin, Philip L. (1991). *The Unfinished Story: Turkish Labor Migration to Western Europe, With Special Reference to the Federal Republic of Germany*. Geneva: ILO.
- Martin, Philip and Alan Olmstead (1985). The agricultural mechanization controversy. *Science*, 227(4687): 601-606.
- PRB (Population Reference Bureau) (2010). *World Population Data Sheet*. Available at <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2010/2010wpds.aspx>.
- Rodrik, Dani (2009). The Turkish economy after the crisis. *Turkish Economic Association DP*, No. 2009/9. Available at: <http://www.tek.org.tr>. Also at <http://www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/>
- World Bank (2006). *Turkey Labor Market Study*. Report No. 33254-TR, April 14, Washington, DC: World Bank.